

ПЕРЕДШЛЮБНІ ЕКСПЕРТИЗИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

На основі аналізу передшлюбних свідоцтв та інших шлюбних документів розглядається процедура укладання шлюбу в селянському середовищі на Півдні України кінця ХІХ – початку ХХ ст. Розглянуто етапи, які передували офіційному оформленню шлюбу в церкві. Проаналізовано склад, зміст та оформлення передшлюбних свідоцтв Катеринославської та Таврійської губерній.

Ключові слова: Південна Україна, передшлюбна експертиза, шлюбний обшук, шлюбні документи, шлюбний вік.

Укладення шлюбу завжди було однією з ціннісних установок українського селянства. Згідно звичаєвого права, людина ставала самодостатньою лише після одруження, бо лише тоді хлопці та дівчата вважались повноправними членами сільської громади та мали рівне з усіма право голосу. Відповідно до законодавства Російської імперії у ХІХ – на початку ХХ століття шлюб набував законності шляхом вінчання у церкві і фіксації відповідного запису у метричній книзі. Після чого, аби засвідчити появу нової сім'ї перед сільською громадою, необхідно було відсвяткувати весілля. Із сучасної літератури може сформуватися спрощене уявлення про процедуру укладання шлюбу. Якщо ж спробувати відновити всі деталі, то виявиться, що це була справа дещо складніша, ніж може здатись на перший погляд. Адже офіційному оформленню подружніх відносин передували низка проміжних етапів, таких як заручини, оприлюднення бажання укласти шлюб у церкві, збір необхідних документів та процедура шлюбного обшуку [1].

На сьогоднішній день існує ряд наукових праць, присвячених процедурі укладення шлюбу в Російській імперії та правилам ведення відповідних документів. До них можна віднести як розробки дослідників кінця ХІХ – початку ХХ століття Чижевського І. [2], Григоровського С. [3], Барсова Г. [4], так і більш сучасні розвідки таких науковців як Бєглов О. [5], Кондратюк Ю. [6], Спичак О. [7] та інших. Але варто зазначити, що особливості передшлюбних експертиз й дотепер не знайшли належного висвітлення. Певною мірою це пов'язано з тим, що бланки шлюбних обшуків заповнювалися в одному екземплярі, який зберігався при церкві, на відміну від метричних книг, копії яких надходили до консисторії. На сьогодні передшлюбні свідоцтва та документи збереглися фрагментарно, оскільки в роки радянської влади вважались документами персонального характеру і підлягали знищенню. Частина свідоцтв, які збереглися сьогодні знаходяться у фондах церков разом із метричними книгами та іншими документами, необхідними для укладення шлюбу. В межах нашого дослідження були використані матеріали з фондів Маріє-Магдалинівської церкви хутора-школи глухонімих (околиці м. Олександрівська) [8, 9], Миклаївської церкви (Дніпровський повіт Таврійської губернії) [10], церкви Стретіння Господнього (Катеринославський повіт Катеринославської губернії) [11, 12], Катерининського собору (м. Херсон) [13, 14], Свято-Троїцької церкви (Дніпровський повіт Таврійської губернії) [15], Миколаївської церкви (Олександрівський повіт Катеринославської губернії) [16, 17] та Свято-Миколаївської церкви (Дніпровський повіт Таврійської губернії) [18], які сьогодні зберігаються в архівах Запорізької та Херсонської областей.

Шлях створення нової сім'ї починався з заручин, які представляли собою попередню угоду про майбутнє одруження. Якщо перший етап проходив належним чином, то чоловік, який прагнув оженитися, мав повідомити про своє бажання приходського священика в усній чи письмовій формі, а саме, вказати свої ім'я та прізвище, розповісти про своє становище і навести відповідні дані про наречену. Після такої заяви у приходській церкві служитель культу тричі оголошував про майбутнє одруження і проводив опитування присутніх на службі на предмет наявності відомостей, які могли б перешкодити укладенню певного шлюбу [19, с.2]. Мета такого оприлюднення у церкві полягала у з'ясуванні обставин, які на законному рівні могли завадити створенню нового сімейного союзу. Якщо після подібного оголошення не було виявлено ніяких перешкод, священик мав здійснити процедуру шлюбного обшуку, в межах якої проводилось попереднє дослідження законності майбутнього шлюбу. Процедура обшуку полягала в тому, що священик розмовляв з нареченим і нареченою, їх свідками, а також вивчав надані молодятами документи. Результати такої експертизи заносилися до акту, який мав відповідну назву – шлюбний обшук. Це своєрідне передшлюбне свідоцтво здійснювалося головним чином з метою встановлення відсутності кровних зв'язків між подружжям та інших перешкод.

Дана процедура була запроваджена в 1765 році. Спочатку шлюбні обшуки велися на окремих аркушах, а з 1802 року їх почали вносити у спеціальну книгу, яка видавалась духовною консисторією або духовним правлінням. Така книга затверджувалась печаткою відповідної установи. На першій сторінці розміщувалась єдина спільна форма, якої мали дотримуватися усі священики при внесенні записів до шлюбного обшуку [19, с.3]. Це викликало певні труднощі, адже священикам доводилося постійно переписувати один і той же загальний текст. Тому з 1875 року почали виготовлятися обшуківі книги на друкованій основі. Це суттєво полегшило роботу духовенству, адже тепер церковні діячі лише вносили необхідні відомості в готові друковані формуляри, а саме дату фіксації процедури шлюбного обшуку, назву церкви, імена та прізвища наречених, місце проживання, віросповідання, вік, соціальний та сімейний стан молодят, вказували на добровільну згоду обох сторін щодо укладення шлюбу, коли відбувалось оголошення в церкві про шлюб і коли він мав бути офіційно зафіксованим, а також перераховувалися документи, що мали бути додані до передшлюбного свідоцтва. В кінці цього акту підписувалися наречені, свідки та духовні особи, що здійснювали обшук [20].

Спробуємо докладніше розглянути особливості однієї з передшлюбних експертиз, що була проведена священиком Маріє-Магдалинівської церкви, що розміщувалась на околицях м. Олександрівська. Перше свідчення у книзі шлюбних обшуків зафіксоване 18 лютого 1907 року. Вказані імена та прізвища нареченого та нареченої, місце, де вони народились та місце проживання на момент здійснення обшуку, а також віросповідання молодят. З документу дізнаємося, що наречений Трохим Іоанович Прилуцький, православного віросповідання, народився у селі Кодак Ярославецької волості Глухівського повіту Чернігівської губернії, на момент здійснення обшуку мешкав у передмісті м. Олександрівська. Про наречену довідуємося, що вона селянка Курської губернії Пелагея Андріївна Діфієва, православного віросповідання, мешкала донині в передмісті м. Олександрівська і відносилась до приходу Маріє-Магдалинівської церкви [9, арк.2].

У наступних пунктах зазначено вік молодят: Трохиму – 21 рік, Пелагеї – 17 років. Це був оптимальний вік для одруження, адже за законами Російської імперії хлопці могли укладати шлюб з 18 років, а дівчата – з 16 років [19, с.1]. Далі у документі вказано, що рішення подружжям приймалося при здоровому глузді, відмічено відсутність між ними духовних та кровних зв'язків. Обов'язковим елементом була фіксація сімейного стану. Оскільки для обох молодят це був перший шлюб, то у відповідній графі занотовано про нареченого – “холост”, а про наречену – “девица”.

Наступним пунктом наголошено, що шлюб укладався внаслідок взаємної згоди та відсутності примусу. Далі уточнено, що внаслідок триразового оголошення про майбутнє одруження у церкві Марії-Магдалини (16, 17 та 18 лютого 1907 року) не було виявлено ніяких перешкод для укладення шлюбу. Після цього перераховано документи, які були пред'явлені молодятами (два паспорти та виписка з метричної книги про народження нареченої) та вказано місце, дату і обставини вінчання (18 лютого 1907 року, у церкві Марії-Магдалини, при сторонніх свідках). Правдивість вказаної інформації наречені та свідки засвідчили своїми підписами. В кінці написані імена та прізвища осіб, які проводили обшук (священик Михайло Карапут та псаломщик Михайло Татаревський) [9, арк.2].

У такому вигляді ці документи велися впродовж подальшого їх існування. Але в інших шлюбних обшуках мали місце випадки повторного шлюбу в разі смерті першого чоловіка чи дружини. Тоді у графі про сімейний стан вказувалось відповідне формулювання – удівець, чи вдова, та зазначалось після якого шлюбу. Так, у шлюбному обшуку Катерининського собору м. Херсона 29 січня 1914 року зафіксовано бажання селянина Тамбовської губернії Василя Єфремовича Васюніна одружитися на вдові після першого шлюбу селянці Харитині Василівні Непом'ящій [14, арк.141]. В аналогічному документі Маріє-Магдалинівської церкви за 1907 рік, про селянина Трохима Івановича Примакова, який у 26 років вирішив вдруге одружитися, занотовано: “вдов по первому браку” [8, арк.3]. За подібних обставин священик мав бути певен, що попередній шлюб був дійсно припинений внаслідок смерті одного з подружжя. У таких випадках необхідно було пред'явити відповідні документи. Так, і Трохим Іванович для проведення передшлюбної експертизи надав виписку з метричної книги про смерть своєї першої дружини [8, арк.3]. Повторні шлюби серед прихожан Маріє-Магдалинівської церкви внаслідок смерті когось із подружжя траплялися майже кожного року (2 випадки у 1908 році, 8 випадків у 1909 р., 2 – у 1910 р., 1 – у 1911 р., 2 – у 1913 р., 1 – у 1914 р., 4 – у 1916 р., 4 – у 1917 р.). Всього у даному церковному фонді зафіксовано 120 шлюбів, 24 з яких укладалися вдруге чи втретє.

Більшість сімейних союзів в селянських сім'ях створювалися між людьми приблизно одного віку. Але мали місце випадки, коли різниця у віці між молодятами сягала й більше десяти років. Так дані шлюбного обшуку за 23 лютого 1907 року свідчать, що наречений (32 роки), був старший за свою обраницю на цілих 13 років [8, арк.6]. 28 січня 1909 року відбулося вінчання селянки Олени Павлівни Каноненко (21 рік) з удівцем після першого шлюбу Семеном Філатовичем Педак (34 роки), жителем села Вознесенівка Олександрійського повіту [8, арк.49]. Селянка Марія Кочергіна (22 роки) після смерті першого чоловіка узяла другий шлюб 30 серпня 1909 року з чоловіком у віці 35 років [9, арк.11].

Шлюбний вік для дівчат складав 16 років. Але за певних життєвих обставин церковні служителі вимушені були йти на поступки і допускати до шлюбу неповнолітніх. Так, мешканка села Михайлівки Катеринославського повіту Акіміна Сушкова звернулась до Катеринославського та Таганрозького єпископа з проханням дозволити видати дочку Катерину заміж до досягнення нею повноліття. Жінка пояснювала своє бажання тим, що залишившись вдовою, вона не в змозі вести господарство та утримувати всіх дітей, тому бажає прийняти до себе зятя. А неповноліття дочки є єдино перепорою [12, арк.5]. Схоже прохання 8 жовтня 1880 року надіслала і вдова Фіона Носова з цього ж селища Михайлівки. До повноліття її дочки Євдокії не вистачало п'яти місяців, тож мати жаліючись на похилий вік просила дозволу дочці узяти шлюб протягом поточного місяця [11, арк.166-167]. В одному з шлюбних обшуків Новоандріївської церкви за 1907 рік зафіксований вік нареченого Микити Фісуна “семнадцати лет и девяти месяцев”. Оскільки хлопець ще не досяг повноліття, то разом із випискою про вік з метричної книги він надав дозвіл від Його Преосвященства за № 120. Тож Микиту разом із його вісімнадцятирічною нареченою Євдокією Гурбич повінчали у лютому 1907 року [10, арк.45].

Найбільша різниця у віці наречених, серед оглянутих шлюбних обшуків, зафіксована у 1910 році. Селянин Яків Якович Великован, житель селища Царинин-Кут Мелітопольського повіту Таврійської губернії, удівець після першого шлюбу, на 71 році життя вінчався із вдовою (не вказано після якого шлюбу) Анастасією Корнівною Коломойцевою з села Голубвки Новомосковського повіту Катеринославської губернії, якій на момент шлюбного обшуку виповнилося 33 роки [9, арк.25]. У даному шлюбі наречений був старший за свою обраницю на 38 років. У подібних випадках священики не мали права відмовляти наречених одружитися, але були зобов'язані повідомити про всі незручності у сімейному житті, до яких може призвести така велика різниця у віці.

Після проведення передшлюбної експертизи і занесення необхідної інформації до обшуку, відбувалось вінчання і робився відповідний запис у метричній книзі. З цього моменту шлюб був офіційно зафіксований, що ставало приводом для святкування весілля.

Тож, в дійсності процедура укладання шлюбу була дещо складнішою, ніж може здатися одразу. Адже перед фіксацією шлюбу у церкві молодята стикалися з певною кількістю перепон. Для того, щоб відповідні записи були внесені до книги шлюбних обшуків та метричної книги, людям треба було зібрати всі документи, які б засвідчили відсутність перешкод до укладання шлюбу. Під час процедури шлюбного обшуку встановлювався факт відсутності родинних зв'язків, факт вдовства, досягнення встановленого шлюбного віку, перевірявся дозвіл батьків чи близьких родичів. Молодята мали пройти своєрідну перевірку законності майбутнього шлюбу, в рамках якої церковні діячі намагались проконтролювати, аби подружній союз укладався у відповідності з існуючими правилами. Така процедура зберігалася до 18 грудня 1917 року, поки декретом радянської влади "Про громадянський шлюб, дітей і про введення актів громадянського стану" було встановлено нову офіційну форму укладення шлюбу, який відтепер мав бути затверджений в державних органах ЗАГСу [21]. Церковний шлюб оголошувався особистою справою молодят. Але сама процедура вінчання зберегла популярність серед населення, хоч і була позбавлена законного підґрунтя. У фонді Маріє-Магдалинівської церкви ще містяться два шлюбні обшуки, зафіксовані у лютому та червні 1918 року [9, арк.79-80]. У фонді Свято-Троїцької церкви Дніпровського повіту Таврійської губернії знаходиться 19 подібних документів, датованих 1918 роком [18, арк. 1-19]. Це свідчить про те, що морально-релігійний вплив православної церкви мав велике значення для українського населення.

Новій владі так і не вдалося повністю знищити церковне таїнство вінчання. Не зважаючи на утиски по відношенню до церкви, що чинило радянське керівництво, люди продовжували таємно дотримуватися обряду вінчання. І робили це не лише через звичку, чи данину багатовіковій традиції, а внаслідок усвідомлення важливості цього таїнства для майбутнього сімейного життя. Тож, часто після реєстрації шлюбу у державній установі, молодята направлялися до сільського священика, аби перед Богом пообіцяти зберегати любов і вірність один одному. Тож спрощена реєстрація шлюбу у ЗАГСі не призвела до зникнення бажання у селян отримати церковне благословення на подружнє життя.

Джерела та література

1. Косарева И.А. К вопросу о порядке заключения брака и легитимности фактических сожительств [Електронний ресурс] / И.А.Косарева // Семейное и жилищное право. – 2008. – № 3. – Режим доступа : <http://www.center-bereg.ru/d1038.html>.
2. Чижевский И.Л. Церковное писмоводство. Собрание правил, постановлений и форм к правильному ведению оного [Текст] / сост. И.Л.Чижевский. – 3-неофиц. изд.. – Харьков : Типография и Литография Зильберберга, 1893. – XIII, 409 с.
3. Григоровский С. О браке и разводе, о детях внебрачных, узаконении и усыновлении и о метрических документах / С.О.Григоровский. – 12-е изд. – СПб.: Синодальная Типография, 1912. – XIII, 314 с.
4. Барсов Т.В. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания. Т. 1 / сост. Т.В.Барсов. – СПб., 1885. – XX, 663, CLXXVIII с.
5. Беглов А.Л. Делопроизводство православного прихода Российской империи в конце XIX – начале XX в.: социальный аспект [Електронний ресурс] / А.Л.Беглов // Электронный научно-образовательный журнал "История". – 2015. – Вып. 6 (39). – Режим доступа : <http://history.jes.su/s207987840001170-6-1>.
6. Кондратюк Ю.С. Шлюбні обшуки Волинської єпархії кінця XVIII – початку XX ст. / Ю.С.Кондратюк // "Гілея (науковий вісник)": Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 27. – С. 71–76.
7. Спичак А.В. Документирование процесса вступления в брак в Российской империи в XVIII-XX вв.: источниковедческий аспект (по материалам Государственного архива в г. Тобольске) [Електронний ресурс] / А.В.Спичак // Вестник архивиста. – 2012. – № 4 (120). – С. 40-54. – Режим доступа : <http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Spichak.pdf>.
8. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО), ф. 131, оп. 1, спр. 1, 50 арк.
9. ДАЗО, ф. 131, оп. 1, спр. 2, 80 арк.
10. ДАЗО, ф. 127, оп. 1, спр. 3, 180 арк.
11. ДАЗО, ф. 126, оп. 1, спр. 1, 184 арк.
12. ДАЗО, ф. 126, оп. 1, спр. 2, 109 арк.
13. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО), ф. 111, оп. 1, спр. 45, 209 арк.
14. ДАХО, ф. 111, оп. 1, спр. 46, 200 арк.
15. ДАХО, ф. 259, оп. 65, спр. 84, 94 арк.
16. ДАЗО, ф. 187, оп. 1, спр. 12, 98 арк.
17. ДАЗО, ф. 187, оп. 1, спр. 13, 150 арк.
18. ДАХО, ф. 259, оп. 37, спр. 7, 19 арк.
19. Свод законов Российской Империи. Свод законов гражданских [Електронний ресурс] : т. X, ч. 1, гл. 1. – СПб., 1900. – 385 с. – Режим доступа : <http://civil.consultant.ru/reprint/books/211/1.html#img2>.
20. Обыск церковный // Энциклопедический словарь "Брокгауз и Ефрон" // <http://slovar.cc/enc/brokhauz-efron/1644383.html>.
21. Декрет ВЦИК и СНК о гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния [Електронний ресурс] // Декреты Советской власти. Том I. – М., 1957. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/17-12-18.htm>.

Kovalova Yu. V. Pre-marriage examination in the South of Ukraine in the late XIX – early XX century

The procedure of marriage among the peasants in the South of Ukraine in the late XIX - early XX centuries described based on the analysis of pre-marriage certificates and other documents. The stages that preceded the official registration of marriage in the church are considered. The structure, content and presentation of pre-marriage certificates of Ekaterinoslav and Tauride provinces are analyzed.

Key words: the South of Ukraine, pre-marriage examination, marriage search, marriage documents, marriage age.

Ковалёва Ю. В. Предбрачные экспертизы на Юге Украины в конце XIX – в начале XX в.

На основе анализа предбрачных свидетельств и других брачных документов рассматривается процедура заключения брака в крестьянской среде на Юге Украины в конце XIX – начале XX в. Рассмотрены этапы, которые предшествовали официальному оформлению брака в церкви. Проанализирован состав, содержание и оформление предбрачных свидетельств Екатеринославской и Таврической губерний.

Ключевые слова: Южная Украина, предбрачная экспертиза, брачный обыск, брачные документы, брачный возраст.